

Eikenprocessierups Boomen en struiken deerlijk gehavend

De bekendste rups in Nederland is op dit moment zonder meer de eikenprocessierups. Hij is afgelopen voorjaar en zomer veel in het nieuws geweest en voor het dier zelf was dat helaas geen goed nieuws. Volgens RTL Nieuws was hij zelfs “staatsvijand nummer één”.

De eikenprocessierups heeft zich sinds 1980 geleidelijk over heel Nederland uitgebreid en de afgelopen twee zomers namen de aantallen – en daarmee het aantal mensen met jeuk – explosief toe. Toch kun je niet spreken van een exoot. In de negentiende eeuw waren ook plagen van eikenprocessierupsen in Nederland. Misschien aardig om het ‘geheugen’ een beetje op te frissen.

Oudste vermelding in Nederlands boek in 1767

De naam ‘processierups’ is bedacht door de Fransman René Antoine de Réaumur, die de rups al in 1737 – waarschijnlijk als eerste – uitvoerig beschrijft en hem de ‘processionaire’ noemt. In de tweede helft van de achttiende eeuw verschijnt in Nederland van de hand van Martinus Houttuyn een 37-delige serie over ‘Dieren, Planten en Mineraalen’. Hij beschrijft de “Processionarissen” in 1767, zich baserend op de tekst van Réaumur. “[M]en vindtze meest op groote Eikeboomen, die aan den zoom der Bosschen staan; niet in ’t midden. De heer Réaumur nam zulks in ’t Bois de Vincennes & de Boulogne waar, en men zegt my, dat deeze Nesten op de Veluw ook wel gevonden worden. [...] Gemelde Heer [Réaumur], een Eiken-Tak,

Nest van de eikenprocessierups, de bekendste rups van ons land.

met deeze Rupsen bedekt, in zyn Kamer hebbende doen brengen, bevond hy, dat zy, toen de Bladen verdord waren [...], zig op de loop begaven, langs de Luiken van zyne Glasraamen: eerst één voor één, agter elkander, op eene ry van wel twee Voeten lang; dan twee aan twee [...]; vervolgens drie, vier, vyf en meer, nevens elkander; tot dat de geheele troep in beweging was, en dus vervolgden zy haaren Gang, op het geleide en naar de rigting van de voorste, tot dat zy een versche Tak vonden.”

Door dit soort experimenten ondervindt Réaumur dat de haren van de rupsen “groote Jeukt en Vuurigheid op het Aangezicht en Handen veroorzaken”. Houttuyn voegt hieraan toe dat de jeuk niet ontstaat door “het grove Haair, maar van het fyne [haar], dat niet dan met Vergrootglas of Mikroskoop te ontdekken is”. Een observatie die juist blijkt te zijn!

De eikenprocessierups in de boeken van Sepp

Omstreeks 1860 schrijft Snellen van Vollenhoven een hoofdstuk over de eikenprocessierups in de vlinderboeken die door de familie Sepp zijn uitgegeven. Volgens hem was de eikenprocessierups tot 1860 zeldzaam in Nederland. “Plotseling evenwel werden zij in Noord-Brabant in groote massa’s en in Gelderland hier en daar in aantal waargenomen.”

Hij beschrijft uitvoerig het lopen in processie: “Staat de voorste rups stil, zoo houdt de geheele trein stil; gaat de voorste door, zoo volgen terstond allen. Men zoude meenen dat er een electrieke schok gegeven werd bij wijze van commando; want neemt men plotseling eene enkele rups uit de processie uit, zoo staat op hetzelfde oogenblik de geheele optogt stil.”

Over de brandharen schrijft hij: “... zelfs worden er vreeselijke verhalen verbreed van schroomelijke ontsteking ten gevolge van het op den blooten arm vallen van een nest der processierups”. Hij legt de brandharen onder de microscoop en ontdekt dat de jeuk niet door gif wordt veroorzaakt: de brandharen zijn immers niet hol en een gifzakje ontbreekt. De haren blijken aan de buitenkant met “fijne schubachtige stekeltjes bezet” te zijn. Hij concludeert: “Vergif

Tekst:
Mirjam Lambermon
en Kees Beart

Nicoliene Peet

is hierbij alzoo niet in het spel, maar de afgebroken haartjes blijven met hunne stekeltjes in de huid zitten, waar zij eerst eene kriebeling veroorzaken en later, wanneer zij door de hand dieper ingewreven worden, ontsteking kunnen te weeg brengen.” Deze conclusie houdt nog steeds goeddeels stand. Sommige mensen krijgen evenwel een pseudoallergische reactie door een eiwit, thaumetopoeïne, dat vrijkomt bij het breken van de brandharen.

Snellen van Vollenhoven schrijft ook over de natuurlijke vijanden. Hij citeert de Duitse entomoloog Ratzeburg, die heeft waargenomen dat verschillende soorten sluipwespen en sluipvliegen hun eieren in de rupsen leggen.

Eikenprocessierups in 'De Nederlandse insecten' van Oudemans (1900)

Oudemans noemt een andere parasiet: “In de bewoonde nesten komen de fraaie “Poppenroovers”, *Calosoma sycophanta* en *inquisitor* voor, die rupsen en poppen opvreten”. De grote poppenrover

(*sycophanta*) is sinds enkele decennia uitgestorven in Nederland en de kleine poppenrover is zeldzaam, maar wellicht kunnen beide soorten in het kielzog van de eikenprocessierups aan een comeback beginnen! Oudemans vertelt een anekdote: “Ik herinner mij, dat, ik meen in 1878, de weg tussen Nijmegen en Hees voor mensch noch dier straffeloos begaanbaar was en zooveel mogelijk gemeden werd, aangezien de soort daar toen in massa aanwezig was en de lucht met de fijne haren vervulde, waardoor het verkeer op dien weg inderdaad ernstige gevolgen had.”

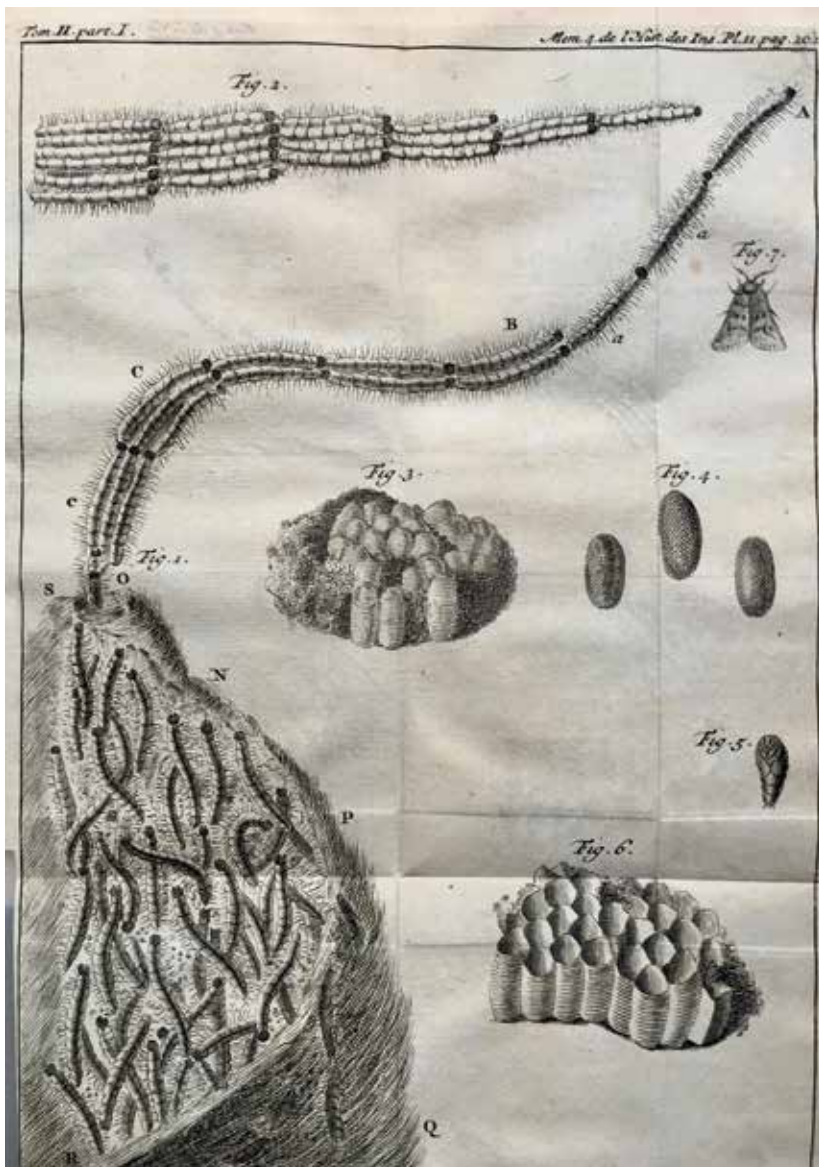
Deze anekdote krijgt in 1910 een vervolg in de Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant. In de rubriek Ornithologische Waarnemingen staat een artikel over de boomklever, een soort die toen nog zeldzaam was in Nederland, maar in Hees geleidelijk steeds talrijker is geworden. “Ook menige nachtvlinder wordt door hem onschadelijk gemaakt. Dit is wel zeer in het oogvallend hier in Hees, waar vroeger de zoo schadelijke [...] processierups bij massa's voorkwam. Men schuwde toen Hees en van gemeentewege trachtte men toen ze te vernietigen. Nu echter in de laatste jaren de boomklever voor goed zijn tehuis daar heeft opgeslagen, heeft men van deze onhebbelijke plaag nooit meer iets bemerkte.”

De eikenprocessierups in oude kranten

Een zoektocht in het digitale krantenarchief Delpher levert tientallen artikelen op van voor 1900. Een eerste melding van eikenprocessierups dateert van 1839. In de Bredasche Courant wordt een prijsvraag aangekondigd naar een verklaring voor het feit dat “pop-, ring- en zogenaamde processierups”, periodiek en telkens gelijktijdig verschijnen; tevens wordt gevraagd naar een geschikte bestrijdingsmethode. Met ‘ringrups’ wordt waarschijnlijk de ringelrups bedoeld; onduidelijk is wat met ‘poprups’ bedoeld wordt. In 1842 wordt de prijsvraag in diverse kranten herhaald. Het antwoord laat op zich wachten. Pas in 1891 komt iemand met het advies om een stok omwonden met touw in koolteer te dopen en hiermee het nest in brand te steken.

De eikenprocessierups werd vooral in Brabant en de omgeving van Nijmegen gezien. In 1877 is een bericht dat hij ook bij Grebbe is waargenomen en in 1887 in het Land van Altena. Opmerkelijk is dat uit meerdere berichten blijkt dat de processierups niet alleen op eiken voorkwam, maar ook op andere bomen, vooral fruitbomen. Zo werden in 1887 in het Land van Altena “boomen en struiken, en vooral de doornhagen, door de zogenaamde processierups deerlijk gehavend. [...] Bij de felle droogte, die er blijft heerschen, is die rups voor de vruchtboomen [...] een geduchte vijand ” (Het nieuws van den dag, 4-7-1887).

Over de effecten van een plaag wordt in de Maasbode in 1910 uitvoerig geschreven. “Ergere ondervinding he[bb]en echter menschen opgedaan, die zich om beroep gedurende langeren tijd achtereen in boschge- deelten ophielden, waarin processierupsen in groote

Gravure van de eikenprocessierups, gemaakt door René Antoine de Réaumur.

hoeveelheid aanwezig waren. Bessenzoekers, kruidenverzamelaars, houthakkers ademen in zulke gevallen de schadelijke haartjes met lucht in; gebruiken zij, hetgeen dikwijls het geval is, ook hun maaltijden in het bosch, dan kan met de spijzen ook het fijne haarstof in mond en maag geraken. [...] Aan dezelfde gevaren staat het vee bloot, dat in het bosch zijn voedsel zoekt. [...] Schapen, geiten en koeien krijgen oogontstekingen, hoest, huiduitslag en niet zelden ook inwendige ontstekingen. Daarbij brengt het onverdraaglijke jeuken de dieren niet zelden in een ware razernij. Op dezelfde manier heeft ook het wild van deze plaag te lijden; het mijdt dan ook doorgaans de daardoor bezochte plaatsen. Alleen de koekoek zoekt ze met voorliefde op, daar hem deze haarrupsen niet in het minste hinderen, zoodat hij ze in grote massa's verdelgt.”

Als oorzaken voor processierupsenplagen worden behalve droogte ook de jacht op vogels en hun eieren genoemd. Diverse artikelen gaan over het ‘nut’ van de koekoek – wiens eieren een geliefd verzamelobject waren – die grote aantallen harige rupsen, waaronder die van de processierups, eet.

In 1880 is in het Algemeen Handelsblad een artikel gewijd aan het ‘Wetsontwerp tot bescherming van diersoorten nuttig voor landbouw of houtteelt’. Reden hiervoor is dat de “nadeelen, die aan veldgewassen en beplantingen worden toegebracht door insecten en ander schadelijk gedierte voor een goed deel toe te schrijven [zijn] aan de vervolging en verdelging van de natuurlijke vijanden van dit gedierte, waaraan velen zich uit onwetendheid, baldadigheid, wreedheid of winstbejag schuldig maken.” Als voorbeeld worden vleermuis en koekoek genoemd die beide processierupsen (of de vlinder daarvan) eten.

Het belang van vleermuis is in 1872 uitvoerig beschreven in de Delfsche Courant. “Dat het uitroeijen van vleermuis den mensch schade, en somtijds zeer groote schade veroorzaakt, is niet beter te bewijzen, dan door mededeeling van een voorval door den Berlijnschen natuurkundige dr. Gloger opgeteekend. In het begin dezer eeuw, zoo schrijft hij, werd gedurende een strengen winter, nabij de stad Hanau [...] het oudste

gedeelte van een prachtig woud omgehakt. In vele dier boomen, welke hol van stam waren, vonden de houthakkers een verbazend groot aantal vleermuisen, die allen òf door hun bijl, òf door de koude, omkwamen. In den volgenden zomer vertoonde zich de zozeer geduchte processie-rups in het niet omgehakt gedeelte van dat woud, en vermenigvuldigde er dermate, dat, na verloop van twee jaar, het geheele woud midden in den zomer bladerloos stond en al den boomen in sterven den toestand geveld moesten worden.”

Niets nieuws onder de zon

De eikenprocessierups is dus geen nieuwkomer in ons land. Het is bijzonder te lezen dat de eerste entomologen al zagen hoe kleine haartjes leidden tot jeuk bij mens en dier. Al bijna tweehonderd jaar – mogelijk nog langer – was de eikenprocessierups onderdeel geweest van een gevarieerd landschap. Lokale plagen leken – naast droogte – samen te hangen met verstoring van biodiversiteit waarbij het verdwijnen van diverse natuurlijke vijanden van rups en vlinder als oorzaak werd herkend. De huidige publiciteit gaat helaas meer over bestrijding dan over het besef hoe de plaag samen zou kunnen hangen met de eentonigheid van ons landschap.

De auteurs bedanken Jan Verhoeven van de Blauwe Brigade voor de tip om in Delpher te kijken.

Bronnen

www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4765961/eikenprocessierups-jeuk-bestrijden-zalf-eigenschappen-vlinder.

René Antoine de Réaumur, Mémoires pour servir à l’histoire des insectes (II,2, pp. 260-262).

Marinus Houttuyn, Natuurlijke historie of uitvoerige beschrijving der dieren, planten en mineraalen, volgens het samenstel van den heer Linneaus (I,11, pp. 553-558 en 102-103).

J.C. Sepp & S.C. Snellen van Vollenhoven, Nederlandsche insecten naar hunne aanmerkelijke huishouding... (2e serie, I, pp. 62-67).

Dr. J. Th. Oudemans, De Nederlandsche insecten, pp. 458-459
www.delpher.nl (zoekopdracht processierups).

<advertentie>

vlinderen in de Ariège
aan de voet van de Franse Pyreneeën

geheel verzorgde vlinderreizen
juni / juli 2020

www.loustal.eu *parnassius apollo*

VLINDERREIS
Oostelijke Rodopen (ZO-Bulgarije)

mei/juni 2020

www.grazer-reizen.nl
026-785 1080